Hans VAN GOMPEL

ARBITRAGE IN HOOFDLIJNEN

Deze bijdrage is een bewerking van een lezing die door de auteur werd gegeven over arbitrage op 22 november 2004 in het kader van de Permanente Opleiding van Advocaten georganiseerd door de gezamenlijke Balies van Hasselt en Tongeren.

De doelstelling van de bijdrage is eerder bescheiden : aan de hand van een onderzoek van het 6de deel van het Gerechtelijk Wetboek (art. 1676 e.v.) wordt een systematisch, doch beknopt overzicht gegeven van arbitrage als middel tot geschillenbeslechting. Voor meer diepgaande en/of specifieke analyses over het onderwerp wordt ondermeer verwezen naar de handboeken, artikels en overzichten van rechtspraak vervat in de bijgevoegde beknopte bibliografie.

1. Arbitrabiliteit

1.1. *Principe : een geschil vatbaar voor een dading*

Volgens artikel 1676, lid 1 Ger.W. is arbitrabel *„elk geschil dat reeds is ontstaan of nog kan ontstaan uit een bepaalde rechtsbetrekking, waarover een dading mag worden aangegaan"*.

1.1.1. *Een geschil ontstaan uit een bepaalde rechtsbetrekking*

Partijen kunnen enkel een overeenkomst tot arbitrage inroepen indien er een geschil ontstaat of kan ontstaan én dit geschil ontstaan is uit een welbepaalde rechtsbetrekking. Er dient dus *een geschil* te bestaan dat moet worden beslecht. Dit zal niet het geval zijn wanneer de partijen een derde enkel vragen de verschuldigde schadevergoeding te bepalen zonder dat alsnog een geschil aangaande de verplichting tot schadevergoeding bestaat. Er bestaat evenmin een geschil in de zin van artikel 1676 Ger.W. indien de partijen de derde enkel opdragen het al dan niet bestaan van een feit vast te stellen zonder hieraan enige juridische gevolgtrekking te verbinden.

Bovendien dient het geschil ontstaan te zijn uit een bepaalde rechtsbetrekking. Een contract is hierbij niet noodzakelijk. De

rechtsbetrekking kan ook bestaan uit een extra-contractuele relatie voortvloeiend uit een schadeverwekkend feit.

1.1.2. *Een rechtsbetrekking waarover een dading kan worden aangegaan*

Om een geschil door middel van arbitrage te kunnen beslechten, dient het voorwerp van het geschil vatbaar te zijn voor een dading. Op die manier is arbitrage voor een aantal materies uitgesloten. Zo zijn geschillen die voortvloeien uit een overeenkomst die strijdig is met de openbare orde en de goede zeden niet arbitrabel. Indien het geschil daarentegen voortvloeit uit een overeenkomst die enkel gelinkt is met een kwestie van openbare orde — doch hiermee niet strijdig is — dan is dit geschil wel arbitrabel.

Geschillen inzake strafrechtelijke aansprakelijkheid zijn niet arbitrabel. Deze uitsluiting breidt zich evenwel niet uit tot de burgerrechtelijke gevolgen van een misdrijf, waarover een dading kan worden gesloten. Fiscale geschillen zijn evenmin vatbaar voor arbitrage, hetgeen volgt uit artikel 172 G.W., dat stelt dat *„geen vrijstelling of vermindering van belasting kan worden ingevoerd dan door een wet"*.

1.2. *Enkele toepassingen*

1.2.1. *Arbeidsgeschillen*

Artikel 1678 Ger.W. bepaalt uitdrukkelijk dat *„iedere overeenkomst tot arbitrage afgesloten voor het ontstaan van een geschil, waarvan de arbeidsrechtbank kennis moet nemen krachtens de artikelen 578 tot 583"* van rechtswege nietig is. Een compromissoir beding — d.i. een beding tot arbitrage na het ontstaan van het geschil — blijft wel mogelijk.

1.2.2. *Exclusieve concessie-overeenkomsten*

Artikel 4 van de Wet van 27 juli 1961 betreffende de eenzijdige beëindiging van de voor onbepaalde tijd verleende concessies van alleenverkoop bepaalt dat *„de benadeelde concessiehouder (...) bij de beëindiging van een verkoopconcessie met uitwerking voor het gehele Belgische grondgebied of een deel ervan, in elk geval de concessiegever in België kan dagvaarden, hetzij voor de rechter*

van zijn eigen woonplaats, hetzij voor de rechter van de woonplaats of de zetel van de concessiegever". Verder bepaalt het artikel dat *„ingeval het geschil voor een Belgische rechtbank wordt gebracht, (...) deze uitsluitend de Belgische wet (zal) toepassen"*. Tot slot bepaalt artikel 6 van de Alleenverkoopwet dat de bepalingen van de wet van toepassing zijn *„niettegenstaande hiermede strijdige overeenkomsten, gesloten voor het einde van het contract waarbij de concessie is verleend"*.

In een aantal arresten oordeelde het Hof van cassatie dat een geschil betreffende de eenzijdige beëindiging van een alleenverkoopovereenkomst niet vatbaar is voor arbitrage in toepassing van een overeenkomst tot arbitrage die was onderschreven voor de beëindiging van de concessie en die leidde tot de toepassing van buitenlands — niet-Belgisch — recht. Uit deze rechtspraak kan derhalve worden afgeleid dat een geschil waarbij de alleenverkoopovereenkomst voorziet in de verplichte toepassing van de Alleenverkoopwet wel vatbaar is voor arbitrage.

1.2.3. *Mededingingsrecht*

De actuele rechtsleer stelt dat de arbitrabiliteit van geschillen die verband houden met het Europese en Belgische mededingingsrecht naar analogie beoordeeld moet worden met de arbitrabiliteit van geschillen die raken aan de openbare orde. De rechtsleer is nagenoeg unaniem dat, hoewel een overeenkomst verband kan houden met een kwestie van openbare orde, geschillen met betrekking tot deze overeenkomst vatbaar blijven voor arbitrage. Enkel geschillen die voortvloeien uit een overeenkomst die als dusdanig strijdig is met de openbare orde zijn niet arbitrabel (cf. *supra*).

Voor het Europees mededingingsrecht betekent dit dat een geschil enkel niet-arbitrabel is, indien het haar oorsprong vindt in een overeenkomst die strijdig is met het Europees mededingingsrecht en een inbreuk uitmaakt op artikelen 81 of 82 van het E.G.-Verdrag en haar uitvoeringsbesluiten. Het bovenstaande geldt eveneens voor het Belgisch mededingingsrecht, zoals ondermeer vervat in de Wet van 5 augustus 1991 tot bescherming van de economische mededinging.

1.2.4. *Landverzekeringen*

Volgens artikel 36 van de Wet van 25 juni 1992 op de landverzekeringsovereenkomsten wordt *„het beding waarbij partijen bij een verzekeringsovereenkomst zich vooraf verbinden de geschillen die uit de overeenkomst zouden ontstaan, voor te leggen aan scheidsrechters voor niet geschreven wordt gehouden"*. Hieruit vloeit voort dat geschillen met betrekking tot verzekeringsovereenkomsten in principe niet vatbaar zijn voor arbitrage. Partijen kunnen evenwel overeenkomen om deze wel aan arbitrage te onderwerpen eens het geschil is ontstaan (compromissoir beding).

2. Het arbitraal beding

2.1. *Geldigheidsvoorwaarden*

Het arbitraal beding dient in eerste orde te voldoen aan de algemene principes inzake de wilsovereenstemming. Het beding kan, overeenkomstig artikel 1672, lid 2 Ger.W., worden aangegaan door *„ieder die bekwaam of bevoegd is om een dading aan te gaan"*.

2.2. *Vormvoorwaarden*

Artikel 1677 Ger.W. stelt voorts dat *„een overeenkomst tot arbitrage behoort te zijn vervat in een door partijen ondertekend geschrift, of in andere hen bindende stukken, waarin zij blijk hebben gegeven van hun wil om het geschil aan arbitrage te onderwerpen"*. Een arbitrageovereenkomst kan derhalve in principe enkel schriftelijk worden overeengekomen. Het geschrift is evenwel geen geldigheidsvoorwaarde. De wetgever koppelt immers geen enkele sanctie aan afwezigheid ervan. De arbitrageovereenkomst kan daarom ook vervat zijn in door partijen niet-ondertekende stukken — zoals faxen, brieven en e-mails — die de wilsovereenstemming van de partijen om hun geschil aan arbitrage te onderwerpen duidelijk maken.

Een arbitrageclausule kan derhalve tevens opgenomen zijn in de algemene voorwaarden van een contractspartij. De vraag naar de tegenstelbaarheid van dergelijke clausules aan de medecontractant moet worden beoordeeld aan de hand van de criteria m.b.t. de tegenstelbaarheid van algemene voorwaarden, conform het algemeen verbintenissenrecht. Algemene voorwaarden kunnen dus een

geldig en tegenstelbaar arbitragebeding bevatten : 1) indien deze algemene voorwaarden duidelijk gestipuleerd zijn, 2) de partijen hiervan effectief kennis hadden of konden nemen en 3) de partijen deze algemene voorwaarden aanvaard hebben.

2.3. *Inhoud en interpretatie van het arbitraal beding*

Ongeacht de keuze van de partijen voor een institutionele, dan wel voor een *ad hoc*-arbitrage, dient elk arbitraal beding in principe bepalingen te bevatten omtrent de volgende elementen :

— het toepassingsgebied van de arbitrageovereenkomst
— de plaats van de arbitrage
— het toepasselijke recht
— de aanwijzing van de arbiters
— de taal van de arbitrage.

Indien over deze elementen niets is bepaald kunnen respectievelijk de institutionele arbitragereglementen en/of het gekozen procedureel recht en/of het recht van de zetel van de arbitrage deze leemtes opvullen.

Aangezien arbitrale bedingen een uitzondering zijn op de gemeenrechtelijke bevoegdheidsregels van de gewone rechtbanken, zullen zij voor wat betreft hun toepassingsgebied en draagwijdte limitatief worden geïnterpreteerd. Daarom strekt het tot aanbeveling om te voorzien in een arbitraal beding met een ruim toepassingsgebied.

3. Arbitrage en derden

Arbitrage is een vorm van conventionele geschillenbeslechting. Door middel van een arbitraal of compromissoir beding stellen partijen hun arbiters aan en leggen ze, bij voorkeur, ook de procedureafspraken vast. Dit impliceert dat enkel de partijen verbonden zijn door de terzake door hen gemaakte afspraken. Derden zijn hierdoor niet gebonden. In de praktijk geeft dit vaak aanleiding tot een dubbele problematiek.

Enerzijds bestaat het gevaar op divergentie tussen contractuele relaties waarbij — b.v. in een contract van hoofdaanneming — wel werd voorzien in arbitrage als geschillenregeling en — b.v. van onderaanneming — in geschillenbeslechting via de gewone rechtbanken. Het gevaar op een juridisch vacuüm of een ongerijmdheid

is niet ondenkbeeldig. De regels van de samenhang verhinderen de uitvoering van een arbitrageovereenkomst immers niet. Enkel in geval van onsplitsbare gedingen zal het arbitraal beding buiten werking worden gezet.

Anderzijds kan gedurende de arbitrage blijken dat derden — partijen die de arbitrageovereenkomst niet ondertekenden — bij de procedure betrokken dienen te worden. Aangezien deze derde evenwel niet is toegetreden tot de arbitrale overeenkomst, is het onmogelijk hem te dwingen om tussen te komen. Artikel 1696*bis* Ger.W. voorziet wel in een oplossing indien zowel de derde, als de partijen die de initiële arbitrale overeenkomst hebben ondertekend, akkoord gaan met zijn tussenkomst. Alsdan kan iedere derde belanghebbende het arbitraal college schriftelijk verzoeken om in de procedure tussen te komen. De arbiters moeten wel bij eenparigheid akkoord gaan met de tussenkomst van de derde.

4. Het arbitraal college

4.1. *Samenstelling van het arbitraal college*

Overeenkomstig artikel 1681 Ger.W. dient „*een scheidsgerecht (...) zijn samengesteld uit een oneven aantal arbiters. Het kan uit een arbiter bestaan. Voorziet de overeenkomst tot arbitrage in een even aantal arbiters, dan wordt een bijkomende arbiter benoemd. Hebben partijen het aantal der arbiters niet in de overeenkomst tot arbitrage bepaald en worden zij het alsnog niet over het aantal eens, dan bestaat het scheidsgerecht uit drie rechters*".

Het scheidsgerecht moet dus samengesteld zijn uit een oneven aantal arbiters. Rekening houdend met de kosten verbonden aan een arbitrage, is het bij kleine(re) geschillen aangewezen om te opteren voor slechts één arbiter.

De aanwijzing van de arbiters wordt geregeld in artikel 1682 Ger.W. : „*Partijen kunnen bij overeenkomst tot arbitrage of daarna de arbiters aanwijzen dan wel een derde met die aanwijzing belasten. Hebben partijen de arbiters niet aangewezen en zijn zij ook niet overeengekomen op welke wijze deze moeten worden aangewezen, dan wijst ieder van hen na het ontstaan van het geschil een arbiter of, zo nodig, een gelijk aantal arbiters aan*".

Het uitgangspunt is derhalve dat de partijen hun arbiters zelf aanstellen. Indien zij één arbiter benoemen, doen zij dit in onder-

ling overleg. Wanneer het arbitragecollege uit drie arbiters bestaat, benoemt elk van hen één arbiter. Deze arbiters zullen dan een derde arbiter als voorzitter benoemen.

Indien de arbiters of partijen geen akkoord bereiken over de benoeming van de enige arbiter, dan wel van de bijkomende arbiter(s)/voorzitter, duidt de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg deze arbiter aan (art. 1685 Ger.W.). De meest gerede partij zal hiertoe een eenzijdig verzoekschrift moeten indienen na verloop van een maand nadat de laatste arbiter zijn opdracht heeft aanvaard. Het verzoekschrift kan ook eerder worden ingediend, van zodra de onenigheid tussen de arbiters over de benoeming van de voorzitter is vastgesteld. Tegen deze beslissing van de voorzitter staat geen voorziening open (art. 1686 Ger.W.).

4.2. *De wraking van arbiter(s)*

In toepassing van artikel 1690 Ger.W. kunnen de *„arbiters (...) worden gewraakt wanneer er omstandigheden zijn die gerechtvaardigde twijfel doen ontstaan over hun onpartijdigheid of onafhankelijkheid"*. Wel kan *„een partij (...) een arbiter slechts wraken om een reden die haar na zijn aanwijzing bekend is geworden"*.

Daar waar het oude artikel 1690 Ger.W. bepaalde dat de arbiters om dezelfde redenen konden worden gewraakt als de gewone rechters — dit zijn de limitatief in artikel 828-829 Ger.W. opgesomde gronden —, voorziet het nieuwe artikel 1690, lid 1 Ger.W. (vervangen bij Wet 19 mei 1998, *B.S.* 7 augustus 1998) in een nieuwe, open norm. Met *„omstandigheden die gerechtvaardigde twijfel doen ontstaan over de partijdigheid of de onafhankelijkheid van de arbiters"* bedoelt de wetgever ondermeer de gevallen waarbij de arbiter een familielid, raadsman, notaris of bestuurder is van een van de partijen. Nog een omstandigheid die gerechtvaardigde twijfel doet ontstaan is deze waarbij de arbiter tot hetzelfde advocatenkantoor behoort als de raadsman van een van de partijen.

De onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de arbiters raken de openbare orde niet. Partijen kunnen afstand doen van de onafhankelijkheids- en onpartijdigheidsvereiste wanneer zij — althans met kennis van zaken over de arbiter en diens achtergrond — beslissen om deze niet te wraken. Op de arbiters rust hiervoor een meldings- of voorlichtingsplicht. De aangezochte arbiter zal voor zichzelf moeten uitmaken of er bepaalde omstandigheden zijn die zijn

onpartijdigheid of zijn onafhankelijkheid in vraag kunnen stellen. In voorkomend geval moet hij dit op passende wijze en ten gepaste tijde ter kennis brengen van zowel de aanzoekende partij als de andere partij(en). Deze meldings- of voorlichtingsplicht is noodzakelijk opdat partijen met kennis van zaken zullen kunnen oordelen over de vermeende (on)afhankelijkheid en (on)partijdigheid van een arbiter.

De partij die een arbiter wenst te wraken, dient de andere arbiters en de partij die de gewraakte arbiter heeft benoemd in kennis te stellen van de wraking. Deze kennisgeving moet gebeuren van zodra de reden tot wraking aan de wrakende partij bekend is geworden. Vanaf dat ogenblik zal het geding worden opgeschort (art. 1691 Ger.W.). Trekt de arbiter zich terug, dan zal in zijn vervanging voorzien worden volgens de regels die van toepassing zijn op de benoeming of de aanwijzing.

Indien de gewraakte arbiter zich niet terugtrekt binnen de tien dagen na de kennisgeving, dan zal het arbitraal college de wrakende partij hiervan in kennis stellen. Deze partij dient op straffe van verval de arbiter en de andere partijen dan binnen de tien dagen te dagvaarden voor de rechtbank van eerste aanleg. Indien hij dit niet doet, zal het geding van rechtswege worden hervat voor de arbiters.

4.3. *Enkele specifieke bevoegdheden van het arbitraal college*

4.3.1. *Voorlopige en bewarende maatregelen*

Krachtens artikel 1696, lid 1 Ger.W. „*kan het scheidsgerecht, op verzoek van een partij voorlopige en bewarende maatregelen bevelen, met uitzondering van een bewarend beslag*". Het verzoek tot voorlopige en bewarende maatregelen dient uit te gaan van een partij. Het scheidsgerecht kan deze niet ambtshalve bevelen.

Deze bevoegdheid van de arbiter(s) vloeit voort uit hun opdracht het geschil doeltreffend te beslechten. Het is niet vereist dat partijen uitdrukkelijk of indirect door aanvaarding van een arbitragereglement de arbiters toelating hebben gegeven om voorlopige maatregelen te nemen. Zelfs indien partijen geen toelating hebben gegeven, zijn de arbiters hiertoe bevoegd, krachtens de wet. De

maatregelen dienen wel binnen het voorwerp te blijven van het arbitraal beding en/of de Akte van Opdracht (cf. *infra*).

Het is onmogelijk voor de arbiters om bewarend beslag te leggen omdat bewarend beslag toegang verschaft tot een uitvoeringsmaatregel. Dit is een exclusieve bevoegdheid van de gewone rechtbanken. In dezelfde optiek kunnen arbiters evenmin voorlopige maatregelen bevelen die het strafrecht raken, zoals schriftonderzoek en onderzoek naar valsheid in geschrifte (art. 1696, lid 5 Ger.W.).

Arbiters kunnen voor het overige alle onderzoeksmaatregelen treffen die noodzakelijk zijn voor de beslechting van het geschil. Zo kunnen zij ondermeer de persoonlijke verschijning van partijen voor ondervraging vorderen, een plaatsopneming organiseren of een expert aanstellen. Voorts kunnen arbiters voorlopige maatregelen treffen om de rechtsverhouding tussen partijen voorlopig te stabiliseren in afwachting van de einduitspraak. Zij kunnen bijvoorbeeld een partij verbieden om zodanig te handelen dat de relaties tussen partijen nog verslechteren of gebrekkige bouwwerkzaamheden laten stopzetten om verdere schade te voorkomen. Anderzijds kunnen zij de voortzetting van onrechtmatig stopgezette activiteiten bevelen.

4.3.2. *Het opleggen van een dwangsom*

Artikel 1709*bis* Ger.W., ingevoerd bij Wet 19 mei 1998, bepaalt dat *„de arbiters een partij veroordelen (kunnen) tot het betalen van een dwangsom. De artikelen 1385*bis *tot 1385*octies *Ger.W. zijn overeenkomstig van toepassing"*. De invoering van dit artikel gaf in de praktijk aanleiding tot een dubbel probleem.

Allereerst stelt zich de vraag vanaf welk tijdstip de dwangsom wordt verbeurd. Overeenkomstig het toepasselijk gemeen recht kan de dwangsom niet worden verbeurd dan na de betekening van de uitvoerbare uitspraak waarbij de dwangsom werd vastgesteld (ondermeer art. 1385*bis* Ger.W.). Arbiters kunnen hun beslissingen uitvoerbaar verklaren bij voorraad (art. 1709 Ger.W.). Overeenkomstig artikel 1710 Ger.W. kan de tenuitvoerlegging van de arbitrale beslissingen evenwel slechts plaatshebben, nadat zij, op verzoekschrift van de belanghebbende partij, door de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg uitvoerbaar is verklaard (cf. *infra*). De verbeuring van de dwangsom impliceert dan ook steeds het beko-

men van het exequatur van de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg.

Daarnaast rezen er vragen omtrent de toepassing van de in artikel 1385*quinquies* Ger.W. toegekende bevoegdheid aan de rechter die de dwangsom heeft opgelegd om de dwangsom op te heffen, op te schorten of te verminderen. De opdracht van de arbiters eindigt immers na kennisgeving van hun eindbeslissing ter griffie en aan de partijen (art. 1702 Ger.W. — cf. *infra*). Er wordt evenwel aanvaard dat de arbiters de dwangsom toch nog kunnen opheffen, opschorten of verminderen overeenkomstig artikel 1385*quinquies* Ger.W. indien het arbitraal college *a posteriori* nog kan worden samengesteld. Indien dit niet meer mogelijk is, kunnen partijen beroep doen op de gewone rechter.

4.4. *Interferenties tussen het arbitraal college en de gewone rechtbanken*

De gewone rechter moet zich in principe ervan onthouden een geschil te beslechten dat aan arbiters moet worden voorgelegd. Partijen hebben wel steeds de mogelijkheid om in onderling overleg afstand te doen van hun eerder aangegane verplichting tot arbitrage. Indien een partij echter in weerwil van een arbitragebeding het geschil toch voor de rechter brengt en de verweerder tijdig de exceptie van arbitrage opwerpt, dient de rechter zich zonder rechtsmacht te verklaren (art. 1679 Ger.W.). De exceptie moet voor elk verweer worden opgeroepen.

De Wet van 19 mei 1998 heeft de rol van de gewone rechter bij de begeleiding en ondersteuning van de arbitrage nog versterkt. Partijen zullen met name beroep kunnen doen op de gewone rechtbanken om de arbitrage vooruit te helpen en tot voltooiing te laten komen.

Overeenkomstig artikel 1679, lid 2 Ger.W. is het niet onverenigbaar met een overeenkomst tot arbitrage dat een partij zich tot de rechter wendt in verband met het nemen van bewarende maatregelen of ter verkrijging van een voorlopige voorziening. Een dergelijk initiatief betekent niet dat de betrokken partij afziet van arbitrage.

Verder speelt de overheidsrechter een rol in volgende domeinen :

— maatregelen met betrekking tot de benoeming en of samenstelling van het arbitraal college (cf. *supra*)

— maatregelen die verband houden met de wraking of de vervanging van de arbiters (cf. *supra*).
— maatregelen inzake de termijn waarbinnen de arbitrale uitspraak moet worden gedaan (cf. *supra*)
— nietigheidsprocedures (cf. *infra*)
— exequatur en de uitvoering van de arbitrale beslissing (cf. *infra*).

Artikel 1717 Ger.W. regelt de bevoegdheid *ratione loci* van de gewone rechtbanken inzake arbitrage. In eerste orde is de rechtbank die is aangewezen in de overeenkomst tot arbitrage bevoegd vooraleer de plaats van arbitrage is vastgesteld. Bij gebreke hieraan is normaliter de rechtbank van de plaats van de arbitrage bevoegd. Wanneer de plaats van arbitrage door partijen nog niet is vastgesteld, dienen betwistingen te worden gebracht voor de rechtbank die territoriaal bevoegd zou zijn geweest om kennis te nemen van het geschil indien het niet aan arbitrage was onderworpen.

5. De arbitrale procedure

5.1. *Principe : Vrijheid van partijen*

Overeenkomstig artikel 1693 Ger.W. stellen de partijen de regels van de arbitrale procedure en de plaats van arbitrage vast. Wanneer de partijen binnen de door het scheidsgerecht bepaalde termijn hun wil daaromtrent niet kenbaar hebben gemaakt, stellen de arbiters die regels en de plaats van arbitrage vast.

Uiteraard is de vrijheid van partijen, en *a fortiori* van de arbiters, om de arbitrageprocedure te regelen niet absoluut. Partijen kunnen de arbiters immers niet vrijstellen van het vervullen van enkele essentiële formaliteiten. Zij kunnen evenmin afwijken van de regels van openbare orde. Bovendien blijven de bepalingen met betrekking tot de rechten van verdediging onverminderd gelden (cf. *infra*).

5.2. *Akte van Opdracht/Procedurekalender*

Verschillende arbitragereglementen schrijven voor dat de arbiters een Akte van Opdracht opstellen vooraleer zij de grond van de zaak behandelen. In deze akte omschrijven de arbiters, samen met partijen, hun opdracht op basis van de voorliggende stukken of op basis van hun overleg met de partijen. De akte van opdracht kan

eveneens de concrete procedureafspraken (kalender) vastleggen, indien de partijen dit nuttig achten. De ondertekening van de akte van opdracht betekent vaak het begin van de termijn waarbinnen de arbiters een arbitrale uitspraak moeten doen.

Ook in een *ad-hoc* arbitrageprocedure is het aangeraden een Akte van Opdracht en Procedurekalender op te stellen.

5.3. *Plaats van arbitrage*

Werd de plaats van arbitrage noch door de partijen, noch door de arbiters vastgesteld, dan is de plaats van arbitrage deze van de plaats van de uitspraak, zoals vermeld in de beslissing (art. 1693 Ger.W.).

De plaats van arbitrage is ondermeer bepalend voor de bevoegdheid *ratione loci* van de overheidsrechtbank, indien hierop een beroep zou moeten gedaan worden tijdens de arbitrageprocedure.

5.4. *De rol van de voorzitter van het scheidsgerecht*

De voorzitter van het scheidsgerecht bepaalt de gang van zaken ter zitting en leidt de debatten (art. 1693, lid 3 Ger.W.).

De voorzitter staat ook in voor de kennisgeving en neerlegging van de arbitrate beslissing (cf. *infra*).

5.5. *Procedurele waarborgen*

5.5.1. *Rechten van verdediging*

Overeenkomstig artikel 1694, lid 1 Ger.W. geeft *„het scheidsgerecht (...) aan iedere parij de gelegenheid om voor haar rechten op te komen en haar middelen voor te dragen"*.

Met deze bepaling heeft men zowel het gelijkheidbeginsel van de partijen als het recht op tegenspraak willen waarborgen. Aan deze rechten kan geen afbreuk worden gedaan door de arbitrageovereenkomst of door de Akte van Opdracht.

5.5.2. *Hoorrecht*

Overeenkomstig artikel 1694, lid 2 Ger.W. doet *„het scheidsgerecht (...) uitspraak na de wederzijdse mondelinge uiteenzettingen te hebben gehoord. Partijen kunnen geldig worden opgeroepen bij*

aangetekende brief, tenzij zij een andere wijze van oproeping zijn overeengekomen. Partijen kunnen in persoon verschijnen".

De arbiters kunnen zoveel hoorzittingen organiseren als ze nodig achten voor een degelijk onderzoek van de zaak. Het scheidsgerecht bepaalt het tijdstip en de plaats van de hoorzittingen. Alle partijen moeten worden uitgenodigd op elke hoorzitting, wat niet impliceert dat alle partijen ook noodzakelijk aanwezig moeten zijn om de procedure te kunnen voortzetten. Een regelmatig opgeroepen partij die, behalve bij wettige verhindering, niet is verschenen tijdens een hoorzitting verzaakt immers zelf aan haar recht op contradictoire debatten tijdens deze hoorzitting (1695 Ger.W.).

De arbitrale procedure kan enkel schriftelijk worden gevoerd indien partijen dit zijn overeengekomen of indien zij hebben afgezien van wederzijdse mondelinge uiteenzettingen (cf. art. 1694, 3° Ger.W.). De arbiters zullen in dit geval enkel op basis van de uitgewisselde conclusies en de hen voorgelegde stukken oordelen (documents-only arbitration).

5.5.3. *Recht om zich te laten vertegenwoordigen*

Overeenkomstig artikel 1694, lid 4 Ger.W. heeft „*iedere partij (...) het recht zich te doen vertegenwoordigen door een advocaat, dan wel door een lasthebber die daartoe bijzonderlijk en schriftelijk is gemachtigd en door het scheidsgerecht is toegelaten. Iedere partij kan zich doen bijstaan door een advocaat of, mits deze door het scheidsgerecht wordt toegelaten, door een andere persoon harer keuze. Partijen mogen door zaakwaarnemers noch vertegenwoordigd noch bijgestaan worden*".

Een advocaat moet geen bijzonder mandaat voorleggen, voor zover hij althans binnen de grenzen van zijn mandaat *ad litem* opereert. Een bijzonder mandaat is wel vereist om afstand te doen van een recht, om een wrakingsprocedure tegen een arbiter te beginnen, of om de verlenging van de termijn waarbinnen een arbitrate uitspraak moet zijn geveld toe te staan. Hetzelfde geldt indien men de arbiters wil opdragen om als „*amiable compositeur*" te oordelen en het geschil derhalve naar „*billijkheid*" te beslechten.

5.6. *Het tijdstip waarbinnen de arbitrale beslissing moet worden gewezen*

Partijen kunnen voorafgaandelijk aan de aanvaarding van de opdracht door de arbiter vastleggen binnen welke termijn de arbitrale beslissing moet worden gewezen (art. 1698,1 Ger.W.).

Bij gebreke hieraan kan de rechtbank van eerste aanleg, op verzoek van één der partijen, een termijn opleggen aan het arbitraal college bij gebreke aan een uitspraak zes maanden sedert de dag waarop het arbitraal college haar opdracht heeft aanvaard (art. 1698, 2° Ger.W.). Bovendien bepaalt de wet uitdrukkelijk dat de opdracht van arbiters eindigt indien zij binnen de gestelde termijn geen beslissing hebben genomen, behoudens andersluidend akkoord tussen de partijen (art. 1698, 3° en 4° Ger.W.).

6. De arbitrale beslissing

6.1. *Beraadslaging*

De arbitrale beslissing wordt gewezen na een beraadslaging waaraan alle arbiters moeten deelnemen. De beslissing wordt met volstrekte meerderheid van stemmen genomen, tenzij partijen een andere meerderheid zijn overeengekomen (art. 1701 Ger.W.).

De arbitrale uitspraak wordt schriftelijk gewezen en door de arbiters ondertekend. Indien één of meer arbiters niet kunnen of willen ondertekenen, wordt daarvan in de uitspraak melding gemaakt. Wel dient de uitspraak in elk geval ondertekend te zijn door de meerderheid van de arbiters (art. 1701, 4° Ger.W.).

6.2. *Inhoud*

De arbitrale uitspraak dient te zijn gemotiveerd (art. 1701, 6° Ger.W.). Overeenkomstig artikel 1701, 5° Ger.W. dient de arbitrale beslissing, behoudens de eigenlijke beslissing, de volgende gegevens te bevatten :

— de naam en woonplaats van de arbiters
— de naam en woonplaats van de partijen
— het onderwerp van het geschil
— de datum waarop de uitspraak is gedaan
— de plaats waar het geding is gevoerd en de plaats waar de uitspraak is gedaan.

6.3. *Gezag van gewijsde — Uitvoerbaarheid bij voorraad — Kantonnement*

Na kennisgeving van de arbitrale beslissing overeenkomstig artikel 1702 Ger.W. (cf. *infra*) heeft de arbitrale uitspraak gezag van gewijsde, behoudens indien de uitspraak in strijd zou zijn met de openbare orde, dan wel betrekking zou hebben op een niet-arbitrabel geschil (art. 1703 Ger.W.).

De arbitrale uitspraak kan uitvoerbaar bij voorraad worden verklaard, onverminderd de toepassing van de bepalingen inzake het kantonnement (art. 1709 Ger.W.).

6.4. *Kennisgeving en gevolgen*

De voorzitter van het scheidsgerecht stelt elke partij in kennis van de uitspraak via de toezending van een exemplaar ervan (art. 1702, 1° Ger.W.).

De voorzitter van het scheidsgerecht dient tevens het origineel van de uitspraak neer te leggen op de griffie van de rechtbank van eerste aanleg. Ook partijen dienen van deze neerlegging in kennis te worden gesteld (art. 1702, 2° Ger.W.).

Na voormelde kennisgeving en neerlegging eindigt de opdracht van de arbiters (art. 1702, 3° Ger.W.).

De voorwaarden tot verbetering van een arbitrale beslissing worden beschreven in artikel 1702*bis* Ger.W.

6.5. *Tenuitvoerlegging van een Belgische arbitrale beslissing*

Alvorens tot gedwongen uitvoering van een arbitrale beslissing te kunnen overgaan, dient deze te worden bekleed met een exequatur.

Het exequatur wordt bekomen op verzoekschrift gericht aan de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg (art. 1710, lid 1 Ger.W.). Het exequatur kan slechts worden gevorderd nadat het origineel van de arbitrale beslissing werd neergelegd ter griffie. Daarnaast zal het enkel worden verleend indien de arbitrale beslissing niet meer voor de arbiters kan worden bestreden en/of uitvoerbaar bij voorraad was verklaard (art. 1710, lid 2 Ger.W.).

De voorzitter heeft slechts een beperkte beoordelingsbevoegdheid. Hij kan zich niet meer uitspreken over de grond van de zaak en kan het verzoek tot exequatur enkel afwijzen indien de arbitrale beslissing of de tenuitvoering ervan in strijd is met de openbare orde of indien het geschil niet vatbaar was voor beslechting door arbitrage (art. 1710, lid 3 Ger.W.). De beslissing tot uitvoerbaarverklaring is uitvoerbaar bij voorraad (art. 1710, lid 2 Ger.W.).

De beslissing tot uitvoerbaarverklaring dient aan de wederpartij te worden betekend die alsdan over een maand beschikt om verzet aan te tekenen bij de rechtbank van eerste aanleg (art. 1712, lid 1 Ger.W. — cf. *infra*).

7. Rechtsmiddelen tegen een arbitrale beslissing

7.1. *Hoger beroep*

Het hoger beroep in het kader van de arbitrale procedure dient daarentegen begrepen worden in de zin van hoger beroep bij een andere scheidsrechter. Het hoger beroep bij de gewone rechtbanken is immers uitgesloten. Artikel 1703 Ger.W. bepaalt dat er enkel hoger beroep mogelijk is tegen de arbitrale uitspraak indien de partijen daarin hebben voorzien in hun overeenkomst tot arbitrage. Het is bijgevolg vereist dat de partijen deze mogelijkheid uitdrukkelijk in hun overeenkomst hebben opgenomen.

Tenzij anders is overeengekomen is de termijn om hoger beroep in te stellen één maand vanaf de betekening van de uitspraak.

In tegenstelling tot een procedure bij de gewone rechtbanken, is er geen verzet mogelijk tegen een arbitrale uitspraak.

7.2. *Vordering tot nietigverklaring*

7.2.1. *Nietigheidsgronden*

De rechter die moet oordelen over de eventuele nietigheid van een arbitrale beslissing, kan hierbij enkel de limitatief opgesomde nietigheidgronden vervat in artikel 1704 Ger.W. in acht nemen. Het is de rechter derhalve niet toegelaten de grond van de zaak als zodanig opnieuw te beoordelen.

Er kunnen drie categorieën van nietigheidsgronden worden onderscheiden :

— Eerste categorie : nietigheidsgronden niet gebonden aan een termijn (art. 1704, lid 2, a en b Ger.W.)

Indien de arbitrale beslissing een regel van openbare orde schendt of indien blijkt dat het geschil niet vatbaar was voor beslechting door arbitrage, kan de arbitrale beslissing op elk ogenblik worden nietig verklaard.

De vordering tot nietigverklaring is niet aan een termijn gebonden. Deze nietigheidsgronden dienen bovendien ambtshalve door de rechter onderzocht te worden. Deze gronden dienen ook te worden getoetst indien de rechter wordt verzocht zich uit te spreken over de tenuitvoerlegging van de arbitrale beslissing (cf. *supra*).

— Tweede categorie : nietigheidsgronden die moeten ingeroepen worden binnen een termijn van drie maanden na de kennisgeving van de uitspraak (art. 1704, lid 2, c t.e.m. j Ger.W.)

Een arbitrale beslissing kan worden nietig verklaard indien :

— er geen geldige arbitrageovereenkomst voorhanden is
— het scheidsgerecht zijn rechtsmacht of bevoegdheden overschreden heeft
— het scheidsgerecht heeft nagelaten over een of meerdere punten uitspraak te doen terwijl het geschil onsplitsbaar is
— de uitspraak is gedaan door een op onregelmatige wijze samengesteld scheidsgerecht, partijen niet de kans hebben gehad om voor hun rechten op te komen en hun middelen voor te dragen of ingeval van schending van een andere dwingend voorgeschreven regel van het scheidsrechterlijk geding. In dit laatste geval dient bovendien aangetoond te worden dat deze miskenning een invloed heeft gehad op de uitspraak
— de formaliteiten voorgeschreven door artikel 1701, lid 4 Ger.W. niet vervuld zijn, m.n. het feit dat de uitspraak op schrift gesteld dient te worden en door de scheidslieden moet ondertekend worden
— de uitspraak niet met redenen omkleed is
— de uitspraak tegenstrijdige bepalingen bevat.

Een vordering tot nietigverklaring gesteund op één van de nietigheidsgronden van deze categorie moet op straffe van verval inge-

steld ingesteld zijn binnen de drie maanden nadat de uitspraak ter kennis is gebracht aan partijen. De termijn kan echter maar beginnen lopen vanaf de dag waarop de uitspraak niet meer kan bestreden worden voor het arbitraal college.

Een aantal nietigheidsgronden kunnen echter geen grond meer opleveren voor vernietiging indien de partij die ze inroept tijdens de loop van het geding wist dat zodanig geval zich voordeed, doch er zich niet op beroepen heeft :

— afwezigheid van een geldige arbitrageovereenkomst
— overschrijding van rechtsmacht of bevoegdheid door het arbitraal college
— onregelmatige samenstelling van het arbitraal college.

— Derde categorie : nietigheidsgronden die met een herroeping van het gewijsde kunnen worden gelijkgesteld (art. 1704, lid 3 Ger.W.)

Op basis van deze derde categorie kan een arbitrale beslissing worden nietig verklaard in volgende gevallen :

— de uitspraak is verkregen door bedrog
— de uitspraak is gegrond op een bewijsmiddel dat bij een in kracht van gewijsde gegaan rechterlijk vonnis vals verklaard is of dat is erkend vals te zijn
— indien — nadat de uitspraak is gedaan — er een stuk of ander bewijs is ontdekt dat van beslissende invloed zou zijn geweest voor de uitspraak en dat door toedoen van de tegenpartij is achtergehouden.

In deze gevallen zal de vordering tot nietigverklaring ingesteld moeten worden binnen de drie maanden, hetzij na de ontdekking van het bedrog dan wel van het stuk of ander bewijs, hetzij na de dag waarop het bewijsmiddel vals is verklaard of als zodanig is erkend. De vordering zal in ieder geval niet meer ingesteld kunnen worden na verloop van een termijn van vijf jaar, te rekenen vanaf de dag waarop de uitspraak ter kennis is gebracht aan partijen.

7.2.2. *Procedure en gevolgen*

Alle nietigheidsgronden dienen door de belanghebbende partij in één en dezelfde procedure worden voorgedragen, tenzij het gaat om een graad van de derde categorie (cf. *supra*) die eerst later bekend is geworden. Dit heeft tot gevolg dat de rechter ook in één

en hetzelfde vonnis de ganse uitspraak moet beoordelen (art. 1706,1 Ger.W.). Bovendien zal een vordering tot nietigverklaring slechts ontvankelijk zijn indien de uitspraak niet meer voor arbiters kan worden bestreden (art. 1706,2 Ger.W.).

De vordering tot nietigverklaring dient ingesteld te worden voor de rechtbank van eerste aanleg waar de arbitrale beslissing werd neergelegd (art. 1704 Ger.W.). Het vonnis is vatbaar voor hoger beroep.

Het instellen van de vordering tot nietigverklaring werkt opschortend, behoudens indien de arbitrale uitspraak uitvoerbaar bij voorraad werd verklaard. Nochtans kan de rechtbank bevelen dat de tenuitvoerlegging van de uitspraak moet worden opgeschort of dat hiervoor een zekerheid moet worden gesteld (art. 1714, lid 1 Ger.W.).

Indien de rechtbank van eerste aanleg de arbitrale beslissing nietig verklaart, houdt deze op uitwerking te hebben. Indien de nietigheid werd uitgesproken ten gevolge van een nietige arbitrageovereenkomst, zal het geschil niet verder kunnen worden beslecht door arbitrage. In andere gevallen zullen partijen de arbitrage moeten overdoen. Uiteraard zal de nietigverklaring van de arbitrale beslissing tevens de onwerkzaamheid van de beslissing tot uitvoerbaarverklaring met zich meebrengen (art. 1714, lid 2 Ger.W.).

7.3. *Verzet tegen het exequatur van een arbitrale beslissing*

Indien het exequatur wordt toegestaan, kan een wederpartij binnen de maand na de betekening verzet aantekenen bij de rechtbank van eerste aanleg (art. 1712, lid 1 Ger.W.).

Het loutere verzet zal enkel betrekking kunnen hebben op een tegensprekelijk debat inzake de gronden die door de rechter moet worden getoetst voor de toekenning van het exequatur : schending van de openbare orde en (niet-)arbitrabiliteit. In de praktijk zal een dergelijke verzetsprocedure door de eisende partij dan ook meestal worden gecombineerd met een procedure tot nietigverklaring.

8. Internationale arbitrage

8.1. *Het Verdrag van New York*

Er is sprake van internationale arbitrage indien een extern element aanwezig is, zoals de verschillende nationaliteiten van partijen, de plaats van arbitrage in een land waar geen der partijen vestigingen hebben, de toepassing van een vreemde *lex contractus* en/of procedurerecht. Ze wordt beheerst enerzijds door een aantal multilaterale en bilaterale verdragen. Anderzijds voorzien ook de meeste nationale rechtssystemen in een aantal specifieke regels (cf. *infra* voor het Belgisch recht).

Het belangrijkste multilaterale verdrag inzake arbitrage is ongetwijfeld het UNO-Verdrag van 10 juni 1958, ondertekend te New York, inzake de erkenning en tenuitvoerlegging van buitenlandse scheidsrechtelijke uitspraken. Het verdrag voorziet in een vrij eenvoudige procedure via dewelke de erkenning en tenuitvoerlegging van een buitenlandse arbitrale beslissing in een van de ondertekende staten kan worden bekomen.

Artikel 3 van het verdrag geeft een omschrijving van wat wordt beschouwd als een arbitraal beding, met name *„een schriftelijke overeenkomst waarbij partijen zich verbinden aan een uitspraak van scheidsmannen te onderwerpen alle of bepaalde geschillen welke tussen hen zijn gerezen of welk tussen hen zouden kunnen rijzen naar aanleiding van een bepaalde al dan niet contractuele rechtsbetrekking en betreffende een geschil, dat vatbaar is voor beslissing door arbitrage"*. Verder bepaalt artikel 2 dat als schriftelijke overeenkomst wordt beschouwd *„een compromissoir beding in een overeenkomst of een akte van compromis, ondertekend door partijen of vervat in gewisselde brieven of telegrammen"*.

Overeenkomstig artikel 4 kan de erkenning en tenuitvoerlegging van de buitenlandse arbitrale uitspraak worden bekomen mits voorlegging van :

— het behoorlijk gelegaliseerd origineel van de uitspraak of een behoorlijk gewaarmerkt afschrift ervan
— het origineel van de arbitrale overeenkomst of een behoorlijk gewaarmerkt afschrift ervan
— in voorkomend geval een vertaling in de taal van de staat waar de tenuitvoerlegging wordt verzocht.

De gronden waarop de buitenlandse rechtsmacht de erkenning en de tenuitvoerlegging mag weigeren zijn limitatief opgesomd in artikel 5. Het is de buitenlandse rechtsmacht derhalve niet toegelaten zich opnieuw uit te spreken over de grond van de zaak. Het betreft volgende gronden :

— onbekwaamheid in hoofde van partijen om de arbitrale overeenkomst aan te gaan
— de ondertekening van een niet-geldige arbitrale overeenkomst overeenkomstig het toepasselijk recht
— de partij tegen wie de tenuitvoerlegging wordt gevraagd werd niet behoorlijk in kennis gesteld van de benoeming van de arbiter(s) of het was deze partij onmogelijk om andere redenen haar zaak te verdedigen
— de arbitrale uitspraak valt buiten de toepassing van het arbitraal beding
— de samenstelling van het arbitraal college was niet in overeenstemming met de overeenkomst van partijen of, bij gebreke hieraan, met het land waar de arbitrage heeft plaatsgevonden
— de arbitrale uitspraak is nog niet bindend of is vernietigd of haar tenuitvoerlegging is geschorst door een bevoegde autoriteit van het land waar of krachtens welk recht de uitspraak werd gewezen
— het onderwerp van de arbitrage was niet arbitrabel overeenkomstig het land waar de tenuitvoerlegging wordt gevraagd
— de erkenning of tenuitvoerlegging van de uitspraak is in strijd met de — internationaal privaatrechterlijke — openbare orde van het land waar de tenuitvoerlegging wordt gevraagd.

8.2. *Internationale arbitrage naar Belgisch intern recht*

Indien het Verdrag van New York of een ander internationaal verdrag niet toepasselijk zou zijn, voorziet het Gerechtelijk Wetboek in artikel 1719 e.v. in een specifieke regeling voor de tenuitvoerlegging van een *„buitenlandse"* arbitrale beslissing.

De voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg is bevoegd. Hij moeten worden aangezocht bij verzoekschrift. De voorzitter van het gebied waarin de partij tegen wie tenuitvoerlegging is verzocht zijn woonplaats of verblijfplaats heeft, is bevoegd *ratione loci*. Bij gebreke hieraan wordt de vordering gebracht voor de voorzitter van

de plaats waar de uitspraak moet worden ten uitvoer gelegd (art. 1719, lid 2 Ger.W.).

De uitspraak en het arbitraal beding moeten bij het verzoekschrift worden gevoegd. De tenuitvoerlegging wordt geweigerd (art. 1723 Ger.W.) :

— indien de uitspraak nog vatbaar is voor hoger beroep en de uitspraak niet uitvoerbaar bij voorraad werd verklaard
— indien de uitspraak of de tenuitvoerlegging strijdig zou zijn met de openbare orde
— indien het geschil niet arbitrabel was
— indien het bewijs wordt geleverd van het bestaan van een grond tot vernietiging zoals voorzien in artikel 1704 Ger.W. (cf. *supra*).

De nietigverklaring op zich van een buitenlandse arbitrale uitspraak kan in België niet worden bekomen.

Bovendien kunnen partijen ook afzien van een nietigverklaring van een *„Belgische"* arbitrale beslissing wanneer geen van de partijen in de arbitrage de Belgische nationaliteit heeft of een vestiging in België (art. 1717, lid 4 Ger.W.).

Beknopte bibliografie

— BROEKMANS, R., „Maak plaats voor arbitrage", *Limb. Rechtsl.* 1992, 13-35.
— DEMEULENAERE, B., „Arbitrabiliteit in het Belgisch arbitragerecht anno 1998", *T.P.R.* 1998, 645.
— DE MEULENAERE, B., „De tegenwerpelijkheid van arbitrale clausules vervat in algemene contractsvoorwaarden", noot onder Arbit. Besl. 20 januari 1987, *D.C.C.R.* 1989, 122-129.
— DEMEYERE, L., „De wet van 19 mei 1998 tot wijziging van de bepalingen van het Gerechtelijk Wetboek betreffende de arbitrage", *R.W.* 1998-99, 873-874.
— HUYS, M. en KEUTGEN, G., *L'arbitrage en droit belge et international*, Brussel, Bruylant, 1981.
— KEUTGEN, G. en HUYS, M., „L'arbitrage, Chronique de jurisprudence, 1982-1987", *J.T.* 1988, 417.
— KEUTGEN, G. en HUYS, M., „L'arbitrage, Chronique de jurisprudence, 1975-1982", *J.T.* 1984, 53.

— KEUTGEN, G., „L'arbitrage, Chronique de jurisprudence, 1987-1992", *J.T.* 1993, 677.
— KEUTGEN, G. en HUYS, M., „L'arbitrage et la Convention de New York", *J.T.* 1976, 232.
— KEUTGEN, G., „La nouvelle loi sur l'arbitrage", *J.T.* 1998, 764.
— LIEVENS, J., „De controle op de arbitrale uitspraak door de rechter", *T.B.H.* 1993, 892.
— LINSMEAU, J., „L'arbitrage volontaire en droit prive belge", *R.P.D.B.* Complement VII, Brussel, Bruylant, 1990, 1 e.v.
— STORME, M. en DEMEULENAERE, B., *International Commercial Arbitration in Belgium*, Deventer, Kluwer Law and Taxation Publishers, 1989.
— VAN DEN BERG, A.J., *The New York Arbitration Convention of 1958*, Deventer, Kluwer Law and Taxation Publishers, 1981.
— VAN HOUTTE, H., „Enkele suggesties voor een efficiente arbitrageprocedure", *T.B.H.* 1989, 764.
— X, *L'arbitrage — Travaux offerts au professeur Albert Fettweis*, Brussel, E. Story-Scientia, 1989.

Hans VAN GOMPEL

Advocaat